

Curiozități bizantine

Redactare: Constantin Furtună
Tehnoredactare: Liviu Stoica
Corectură: Cristina Șerban
Design copertă: Oana Bădică

A CABINET OF BYZANTINE CURIOSITIES

Anthony Kaldellis

© Oxford University Press 2017

A Cabinet of Byzantine Curiosities was originally published in English in 2017. This translation is published by arrangement with Oxford University Press. Editura ALL is solely responsible for this translation from the original work and Oxford University Press shall have no liability for any errors, omissions or inaccuracies or ambiguities in such translation or for any losses caused by reliance thereon.

CURIOZITĂȚI BIZANTINE

Anthony Kaldellis

Copyright © 2021 Editura ALL

Toate drepturile rezervate.

A Cabinet of Byzantine Curiosities a fost publicată inițial în limba engleză în 2017. Această traducere este publicată în acord cu Oxford University Press. Editura ALL este responsabilă pentru această traducere și Oxford University Press nu își asumă nicio răspundere pentru orice erori, omisiuni, inexactități ori ambiguități din traducerea de față sau pentru orice daune ori pierderi provocate în baza acestora.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

KALDELLIS, ANTHONY

**Curiozități bizantine: povești stranii și fapte surprinzătoare din istoria celui mai ortodox imperiu din lume / Anthony Kaldellis; trad. din lb. engleză de Gabriel Tudor. - București: Editura ALL, 2021
ISBN 978-606-587-566-1**

I. Tudor, Gabriel (trad.)

94

Grupul Editorial **ALL**:
Bd. Constructorilor nr. 20A, et. 3,
sector 6, cod 060512 – București
Tel.: 021 402 26 00
Fax: 021 402 26 10
www.all.ro

Editura **ALL** face parte din **Grupul Editorial ALL**.

f/editura.all
allcafe.ro

ANTHONY KALDELLIS

Curiozități bizantine

POVEȘTI STRANII și
FAPTE SURPRINZĂTOARE
din istoria celui mai
ortodox imperiu din lume

Traducere din limba engleză de
Gabriel Tudor

Pentru Carolina,
ilusionadamente

CUPRINS

<i>Prefață</i>	9
I. Căsătorie și familie	15
II. Sex neortodox.....	33
III. Animale	51
IV. Mâncare și ospete	66
V. Eunuci.....	82
VI. Practici medicale	97
VII. Știință și tehnologie.....	111
VIII. Război – prin orice mijloace	127
IX. O colecție impresionantă de sfinți	145
X. Erezie și scandal.....	156
XI. Galeria răului.....	172
XII. Insulte inventive.....	184
XIII. Pedepse	189
XIV. Teritorii și populații străine, 330-641 d.Hr.	206
XV. Străinii și stereotipurile ce-i însoțeau, 641-1453.....	222
XVI. Latini, franci și germani.....	238
XVII. Dezastre – considerate îndeosebi pedepse divine....	252
XVIII. Împărații.....	265
<i>Glosar</i>	281

Prefață

Pentru cei care vor să predea sau să scrie, această carte nu e lipsită de foloasele ei.

Fotie, Zece mii de cărți, codex 167

Bizanțul este suficient de enigmatic prin el însuși, dar reputația câștigată în zilele noastre în rândul marelui public constituie și ea un mister. Studenții universității americane la care predau se înscriu cu sutele la cursurile introductive de istorie a Bizanțului și chiar asistă la prelegeri academice ale căror titluri cu tematică bizantină ar trebui să le dea un avertisment clar: nu vă apropiați. Totuși, ei continuă să vină. De ce? Tinerii de douăzeci de ani mi se par mai greu de descifrat decât bizantinii care au trăit acum o mie de ani. Dacă interesul lor are rădăcini mai adânci decât fantezia orientalistă din jocul *Assasin's Creed*, nu știu cine sunt ei. În prima zi de curs, cel mai adesea ei nu pot numi nici măcar un singur împărat bizantin care să fi domnit între Constantin I și Constantin al XI-lea (ceea ce n-ar trebui să fie atât de greu, când pun întrebarea astfel). În cercurile mai elevate, inclusiv în media mainstream, termenul „bizantin“ continuă să fie folosit în sens peiorativ, desemnând sisteme complicate în mod inutil, care funcționează prin intrigi, evitarea asumării responsabilității,

ascunderea adevărului și lovituri date pe la spate. Această utilizare rezultă din secole de prejudecăți occidentale.

În Evul Mediu occidental, unii lideri militari germanici au început să se comporte ca niște împărați romani și au decis că bizantinii nu erau cu adevărat romani, cum pretindeau, ci ceva mult, mult mai rău: erau greci – niște oameni efemi-nați, lași și trădători, care mâncau cu furculițele și îndrăgeau scrisul și cititul. Mai târziu, unii catolici au stabilit că Biserica „greacă“ era nesupusă, chiar eretică, lipsită de credință și în cărdășie cu islamul. Retorica lor s-a intensificat. Mistica imperială bizantină s-a risipit atunci când Constantinopolul a fost cucerit de armatele celei de-a Patra Cruciade, în 1204, și apoi de turci, în 1453. În secolul al XVIII-lea, gânditorii iluminiști au hotărât să facă din această civilizație de mult dispărută întruchiparea celei mai groaznic de imaginat societăți: teocratică, superstițioasă și condusă de eunuci și călugări malefici, fără nicio urmă de virtute civică. Voltaire o numea o colecție inutilă de miracole, o rușine pentru rațiunea umană, în timp ce pentru Hegel ea era o imagine dezgustătoare a imbecilității; pasiuni nebunești și mizerabile înăbușeau creșterea a tot ce este nobil. În secolul XX, unii specialiști în științe politice au atribuit disfuncționalitățile și nocivele elemente totalitare din Uniunea Sovietică originilor bizantine ale acestui stat.

Încercările de reabilitare a acestei civilizații relativ inofensive au început să capete consistență destul de târziu – doar în urmă cu o generație. Dar în ciuda afirmațiilor pline de speranță că nonsensul a fost lăsat în urmă, în realitate, el continuă să guverneze modul în care se discută astăzi despre Bizanț. Mai mult, este neclar ce hram poartă imaginea pozitivă ce a fost pusă în loc. Literatura bizantină este, în general,

încă inaccesibilă publicului larg, în ciuda (sau tocmai din pricina) studiilor din ce în ce mai sofisticate dedicate ei. Arta bizantină rămâne un element puternic, dar adesea este promovată într-un mod care reîntărește imaginea orientalistă a unei civilizații „spirituale“ mistice, satisfăcând astfel necesitățile și anxietățile occidentale. Și, dincolo de literatură și artă, cum ar putea oare ca politica și istoria Bizanțului să-și găsească o voce în discuțiile și debaterile contemporane? Ce ne spune Bizanțul despre sine însuși în zilele noastre?

Această șaradă face tot mai dificil de identificat ce este „straniu“ și „surprinzător“ în privința Bizanțului. Prin ce standard de normalitate putem judeca lucrurile? Ironiile față de Grecia și Roma au avut la bază o reputație bine conturată și relativ coerentă. O descoperire științifică este mult mai curioasă în context bizantin decât în context grecesc și, dată fiind reputația de misticism, ascetism și „spiritualitate“ care i-a însoțit pe bizantini, la fel de curioasă este atitudinea indecentă, obscenă, indulgentă și flexibilă față de trup pe care o întâlnim în atâtea aspecte ale vieții bizantine. Prin urmare, o abordare flexibilă mi s-a părut cea mai potrivită pentru volumul de față. Am inclus materiale care îi fac pe bizantini să pară ciudați și neobișnuiți, dar și materiale care scot în evidență laturile lor pragmatice, inventive și raționale. Ei puteau fi vulgari, materialisti și deosebit de abili, chiar și în momentele de înaltă spiritualitate. După cum aveau o admirabilă putere de descriere, îndrăgeau paradoxurile și dădeau dovadă de o profundă umanitate, eliberată de dogme.

Curiozități bizantine este în primul rând o lucrare de divertisment. Fiecare element este de sine stătător, deci întregul poate fi citit pe bucăți.

Într-un alt sens, am scris această carte ca un tribut adus acelor autori bizantini care mi-au oferit atâta plăcere și stimulare intelectuală în ultimele decenii. L-aș include aici, de exemplu, pe călugărul filosof care admitea într-o scrisoare către un prieten suferind din dragoste că „și eu am fost vrăjit de farmecele unei fete cu ochi căprui“ și, în altă parte, că „am văzut într-o biserică o icoană atât de frumoasă, încât am furat-o, ascunzând-o sub anteriorul meu“. Pot doar să sper că asemenea bizantini ar aprecia ceea ce am făcut aici, folosind numele lor. În definitiv, cultura lor a produs multe antologii tematice, paradoxografii și colecții de miracole și povești edificatoare, pe lângă nenumăratele cărți pline de citate. Ei ar putea recunoaște această carte ca fiind înrudită cu cărțile lor. La urma urmei, au produs aproape toate materialele pe care le conține lucrarea mea.

Pe lângă divertisment, *Curiozități bizantine* ar putea oferi acelei persoane care ține prelegeri despre Bizanț un rezervor mereu la îndemână de povești și anecdote care ilustrează, în mod amuzant, o gamă largă de situații și contexte. Multe sunt, de asemenea, excelente pentru susținerea conversațiilor apărute la petreceri – deși ar trebui să țineți dinainte cont de toleranța la vulgaritate a invitaților. Unele sunt atât de obscure sau extrase din texte atât de diverse, încât, înarmat cu ele, veți putea pretinde că sunteți familiarizat cu civilizația bizantină mai intim și mai profund decât sunteți în realitate. Așadar, înfruptați-vă!

Articolele individuale din *Curiozități bizantine* sunt ceva mai lungi decât cele din lucrările similare dedicate civilizațiilor greacă și romană și cuprind mai multe povestiri scurte, format în care bizantinii au excelat.

În afara textelor specificate ca atare, toate traducerile îmi aparțin, deși în multe cazuri le-am condensat sau le-am parafrazat, pentru a evidenția „poanta” sau aspectul curios. Lucrarea nu are bibliografie. Oricine are acces la internet ar trebui să poată găsi referiri complete la sursele primare pe care le citez, deși le-am plasat pe cele cu adevărat obscure în note de subsol. Pentru cele mai multe intrări, am menționat data precisă acolo unde aceasta este cunoscută, o dată aproximativă în restul cazurilor sau anii domniei împăratului relevant.

Unele dintre curiozitățile incluse în această carte mi-au fost sugerate, voit sau involuntar, de cercul meu uzual de prieteni bizantologi (se știi ei!). Tehnologia ne-a permis să păstrăm un contact strâns chiar și la distanțe mari, iar formatul media online a promovat arta micilor ciudățenii trimise spre amuzament. Îi mulțumesc în special lui Naomi Pitamber pentru că mi-a atras atenția asupra unora dintre imaginile care stau la baza alcătuirii acestei cărți. Dar, în primul rând, lucrarea de față își datorează existența (și orice virtuți ar putea avea) lui Stefan Vranka, omul care a citit-o și recitit-o, a cernut amănuntele inutile și mi-a dat excelente sfaturi privind rafinarea produsului finit. Creditul pentru inventarea formatului îi revine lui Jim McKeown, pe care mă consider norocos să-l număr printre cititorii mei. Îi mulțumesc lui, precum și celui alt recenzor anonim pentru sugestiile lor valoroase.

I

Căsătorie și familie

Divorțul

Prin lege, un bărbat putea cere divorțul dacă soția lui i-ar fi lezat onoarea masculină (să spunem, prin infidelitate sau comportament imoral), i-ar fi provocat traume, atentând la viața lui prin violență fizică sau magie, sau i-ar fi zădărnicit încercările de a procrea – de exemplu, prin infidelitate sau avort. Bărbatul putea, de asemenea, cere divorțul dacă soția era incapabilă să-și îndeplinească îndatoririle conjugale din cauza unei boli incurabile – precum nebunie sau lepră. Uneori, nebunia era diferențiată de posesiunea demonică, aceasta neputând constitui un motiv de divorț (*Corpus Iuris Civilis; Ekloge; Basilika*).

Femeile puteau cere divorțul dacă mariajul le amenința castitatea – de pildă, prin incitarea la prostituție sau prin acuzații de infidelitate – sau integritatea, atentând la viața lor prin violență fizică sau magie; sau dacă soțul era incapabil să-și îndeplinească îndatoririle conjugale din cauza unei boli

incurabile (de asemenea, nebunie sau lepră), dacă era implicat în infracțiuni grave sau era impotent sexual de mai mult de trei ani sau absent de mai mult de cinci – ca în cazul în care era prizonier de război. Totodată, o femeie putea cere divorțul dacă soțul ei era convins că aceasta îl înșală sau persista în această convingere chiar și după ce se dovedea că nu are dreptate (*Corpus Iuris Civilis; Ekloge; Basilika*).

Infidelitatea soțului nu era motiv de divorț, însă o lege din 449 d.Hr. permitea unei femei să ceară divorțul dacă bărbatul întreținea relații sexuale cu alte femei *atunci când ea era de față* (*Codul lui Iustinian, 5.17.8.2*).

Un cuplu bizar i-a scris pe la anul 1200 o petiție episcopului de Naupaktos, Ioan Apokaukos, solicitând divorțul. Soțul, Konstantinos, avea 16 ani și era slab, în timp ce soția, Anna, era mai în vârstă și era corpulentă. Ea a recunoscut că a avut o aventură extraconjugală deoarece soțul nu era capabil să-și îndeplinească îndatoririle maritale. *Pentru ca iubirea femeilor să fie ruinată*, l-a citat Apokaukos în verdictul său pe Aristofan, într-atât de amuzat fiind de situație și de înfățișările atât de diferite ale soților. El a acordat divorțul – legea nu-i putea forța să rămână împreună pe doi soți pe care natura îi făcuse atât de diferiți anume pentru a-i ține departe unul de altul – cu condiția ca Anna să nu se mărite cu aman-tul ei (Apokaukos, *Scrisori 12: Decret de divorț*).

Apokaukos s-a mai confruntat cu o situație similară: un cuplu care voia să divorțeze fiindcă soția (Irina) își detesta total soțul (Konstantinos). Femeia nu se culca deloc cu el, vecinii îi luau în derâdere, iar bărbatul se ascundea când ea se apropia. Reprezentantii episcopului au încercat să-i încuie pe amândoi în aceeași celulă, spre a-i forța să facă sex, dar ea l-a mușcat pe soțul ei de degete și l-a zgâriat cu unghiile pe brațe, provocându-i răni deschise. În cele din urmă, Konstantinos a renunțat la această căsnicie eșuată și a cerut divorțul. Apokaukos i l-a acordat, spunând: *Ar fi mai ușor focului și apei să se împreuneze decât le-ar fi lui Konstantinos și Irinei să facă asta (Scrisori 7: Decret de divorț).*

Maria a trimis o petiție pentru a cere divorțul de soțul ei, Nikolaos, deoarece acesta *încearca să o supună unei forme de desfrâu pe care bărbații o practică atunci când fac sex între ei [andromania], dar pe care ea o refuza, iar el a făcut eforturi pentru a o forța să se implice în acest act urât de Dumnezeu.* Cazul a ajuns înaintea episcopului de Ohrid, Dimitrie Homatenos (cca. 1220), care a recunoscut că nu exista vreo justificare legală pentru un divorț, dar cum femeia a jurat că se va sinucide, el i-a acordat totuși divorțul, pentru a nu-i împovăra sufletul cu un păcat și mai mare (Homatenos, *Opus* 17).

Probleme cu potența

Impotența masculină a fost discutată de autorii de lucrări medicale, căci *cei care se îndrăgostesc sau sunt căsătoriți, dar*

nu-și pot îndeplini îndatoririle bărbătești, sunt mistuiți de rușine și depresie (Paulos din Nikaia, *Manual Medical* 81). Paulos recomanda exerciții fizice, poțiuni, ungeri cu mir și salvie, frecarea trupului cu piper, nard (o plantă aromatică) și alte substanțe. *Erecția mădularului unui bărbat trece drept o formă de glorie* (Teofilact din Ohrid, *În apărarea eunucilor*, p. 329).

Procrearea

Anastasia Sinaitul folosea solul ca analogie pentru a explica de ce unii oameni bogați doresc să aibă copii, dar nu pot, în vreme ce mulți oameni săraci pot să aibă mulți copii cu ușurință: solul care a primit prea multă apă nu este fertil, în timp ce solul care a fost udat moderat este. Trupurile sărace, care au primit atât de puțină hrană, absorb imediat umezeala seminței. Iată de ce arabii, care abia de au pâine de mâncat, fac atât de mulți copii, în vreme ce (în mod contrar) prostitutele nu pot concepe (Anastasios, *Întrebări și răspunsuri* 81).

Un tânăr l-a rugat pe Daniel, un ascet egiptean, să vină la el acasă și să se roage deasupra soției lui, care era infertilă. Daniel i-a ascultat ruga, iar femeia a rămas însărcinată, dar oamenii au început să spună că bărbatul fusese steril, nu soția lui, și că Daniel cauzase sarcina într-un mod deloc miraculos. Auzind acest lucru, Daniel i-a cerut omului să-l anunțe când se va naște copilul și să pregătească o masă pentru prietenii și vecinii lui. După masă, Daniel a luat pruncul în brațe și l-a întrebat: *Cine este tatăl tău?* Pruncul, care avea doar 22 de zile,

a spus: *Omul acela, arătând spre soțul femeii (Ioan Moschos, Pajiștea spirituală 114).*

Un judecător a avut un copil cu o sclavă. Tatăl lui l-a sfătuit să-lucidă, dar judecătorul i-a răspuns furios: *De ce nu te preocupi să-ți ucizi propriii tăi copii și mă lași pe mine să mă preocup de uciderea copiilor mei? (Philogelos 57).*

Potrivit cărții de interpretare a viselor atribuită lui Ahmet, care conține străvechi elemente arabe, dar și unele interpretări mai recente, dacă visezi că:

- *îți sunt tăiate testiculele, atunci, dacă ai copii, ei vor muri, dar dacă nu ai, înseamnă că nici nu vei avea;*
- *îți sunt zdrobite testiculele, atunci copiii tăi vor fi bolnavi multă vreme;*
- *testiculele tale sunt tari și mai mari decât înainte, atunci te vei bucura de copiii tăi;*
- *erai un eunuc fără testicule înainte, dar acum le ai, atunci vei deveni bogat, după pofta inimii, și rudele tale se vor întoarce dintr-o țară străină;*
- *îți pierzi testiculul stâng, atunci nu vei avea fete;*
- *îți pierzi testiculul drept, atunci nu vei avea băieți;*
- *îți sunt tăiate testiculele, cu tot cu penis, atunci atât tu, cât și urmașul tău veți muri curând.*

(Ahmed, *Critica viselor* 99)

Un armăsar expus la vânt când se împreunează, mai ales atunci când o face stând către vântul de nord, va zămisli mânji sănătoși.

Ciudat este că am auzit și despre oameni care fac asta, bucurându-se fără griji de fapte mai potrivite pentru o giruetă (Eustatie din Tesalonic, *Comentarii la Iliada lui Homer*, v.4, p. 398).

Mirese la curte

Adesea, la curtea imperială se organizau prezentări de potențiale mirese, practic un fel de concursuri de frumusețe, în scopul găsirii unei soții pentru moștenitorul tronului, care îi oferea câștigătoarei un măr de aur. Cea mai faimoasă prezentare de acest fel a fost pusă în scenă pentru Teofil (împărat între 829 și 842). El a fost, se spune, atras de frumoasa și spirituala Kasia (sau Kasiana) și a testat-o spunând: *Cel mai mare rău a pătruns în lume printr-o femeie*, cu referire la ispitirea lui Adam de către Eva. La care tânăra a răspuns: *Dar tot printr-o femeie a venit și cel mai mare bine* – cu referire la Maria, mama Mântuitorului Iisus Hristos. Lui Teofil nu i-a plăcut replica și a ales-o pe Teodora, oferindu-i acesteia mărul de aur (Leon Grămăticul, *Cronica*, p. 213). Frumoasa respinsă, Kasia, a intrat într-o mănăstire și a devenit o faimoasă autoare de imnuri religioase.

Oficialii curții care cutreierau provinciile în căutare de mirese potrivite pentru prințul moștenitor primeau, se pare, o pictură reprezentând idealul de frumusețe feminin dorit și încercau să găsească, printre candidate, fete care să semene cu imaginea pictată. Acest lucru se numea *lauraton*. De asemenea, purtau cu ei un pantof imperial (numit *tzagion*) având mărimea considerată potrivită pentru mireasa ideală